

П. І. Блозва

СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ РЕСУРС СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: МОДЕЛЬ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Представлено обґрунтування методологічних засад вивчення соціального капіталу як психологічного ресурсу в становленні політичної культури. З'ясовано, що дослідження порушеної проблеми передбачає вивчення проявів та взаємодії компонентів цих соціально-психологічних структур. Розкрито взаємодію компонентів соціального капіталу як психологічного ресурсу та політичної культури, серед яких ефективність соціальної взаємодії та уявлення особи про політику, внутрішньогрупова згуртованість і політичні цінності особи, міжособова довіра в межах соціальної групи та мотиви особи до участі в політичній взаємодії, соціальна ідентифікація з групою та політичні символи, які поділяє особа, готовність до взаємодопомоги в соціальній групі та політична поведінка. Описано та проаналізовано процес добирання психодіагностичних методик, використання методів глибинного аналізу даних і проведення експериментального дослідження, що дало змогу цілісно дослідити їхню взаємодію.

Ключові слова: соціальний капітал, психологічний ресурс, політична культура, метод структурного моделювання, експеримент.

Проблема. Формування та розвиток інститутів громадянського суспільства в Україні пов'язані з таким поняттям, як соціальний капітал. Він є одним із чинників самоорганізації громадян, який сприяє налагодженню між ними стосунків, що ґрунтуються на взаємній довірі та допомозі. Його цілеспрямоване формування й нарощування в просторі міжособових, міжгрупових зв'язків та стосунків дають змогу знайти шлях до гармонізації політичних, соціальних, економічних інтересів, покращити можливості їх раціонального вираження на загальносоціальному рівні. Як зазначає В. Меркель, проблема розвитку держави полягає в тому, що цінності та поведінка суспільства, на які спирається демократія, не можуть виникнути спонтанно – вони повинні з'явитися, поширитися й історично нагромадитися як соціальний капітал у результаті довгострокової громадської активності [3]. Проте роль соціального капіталу як психологічного ресурсу в процесі становлення політичної культури молоді, її перетворення на вагоме психологічне утворення є досі недостатньо вивченою. Тому виникає потреба дослідити взаємозв'язок цих соціальних категорій.

Мета статті: обґрунтування концептуальної моделі та методологічних засад процесу дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури.

Багатомірність значень концептів соціального капіталу та політичної культури пояснюється багатозначним формотворенням на стику дисциплін. Це зумовлює певну невизначеність у трактуваннях та дослідженнях: замість того, щоб розглядати прямий наслідковий зв'язок, який об'єднує неполітичну соціальну взаємодію і ті чи ті вияви політичної активності молоді людини, доцільніше говорити про двоступеневий процес: соціальний капітал породжує певний психологічний ресурс, використовуючи який особа формує власну високоорганізовану політичну культуру.

В основу нашого дослідження соціального капіталу як психологічного ресурсу становлення політичної культури молоді покладено:

- ідеї С. Д. Смирнова і С. Л. Рубінштейна про побудову у свідомості індивіда образу світу як смислового поля, системи значень [7; 8];
- напрацювання Ч. Кулі, Дж. Міда, В. О. Васютинського в річичі символічного інтеракціонізму, згідно з яким соціальний світ, як і особистість, є продуктом ролівої взаємодії [1; 2; 4];
- погляди Р. Патнема, Г. Алмонда, С. Верби на соціальний капітал як ресурс становлення демократичної політичної системи [10; 11];
- уявлення П. Штомпки в контексті теорії динамічного поля, відповідно до якої соціальне середовище завжди містить певні психологічні ресурси, що проявляються в характері та інтенсивності соціальних змін [9].

У нашому дослідженні ми спираємося на такі твердження:

1) політична культура – це самоідентифікація особистості, що характеризується усвідомленням самої себе як суб'єкта суспільного життя, громади, до якої вона належить; відчуття та цінування власних прав, свобод та відповідальності; свідоме ставлення до інших людей і суспільних груп; ставлення до чинного порядку, ладу та його норм, у рамках яких існують особи й групи, взаємодіючи між собою і владою [6];

2) соціальний капітал – це сукупність актуальних або потенційних ресурсів, що базуються на інституціоналізованих відносинах взаємного знайомства і визнання міцних зв'язках [11];

3) психологічний ресурс людини – це стан, за якого в неї найбільше свободи та максимальна кількість виборів. Ресурсом є все, що може дати людині відчуття щастя, сили, впевненості, необхідних для розв'язання проблем; ресурс – це також стратегії досвіду, за допомогою яких можна перейти від актуального стану до бажаного результату [9];

4) соціальне мікросередовище також характеризується певною психологічною ресурсозабезпеченістю, що проявляється в характері та інтенсивності змін: спонтанні зміни, непередбачувані дії окремих індивідів відображаються в соціальних інтересах та взаєминах, відтак мікросередовище вносить зміни задля легалізації соціальної активності, узгодження різних моделей зміни [10].

Узагальнюючи наведені твердження, пропонуємо визначати соціальний капітал як психологічний ресурс так: це соціально-психологічні можливості соціального мікросередовища, використовуючи які особа може досягати власних цілей, а також сприяти досягненню цілей групи, до якої вона належить.

Соціальний капітал у дискурсі становлення політичної культури постає як важливий психологічний ресурс, адже він поєднує в собі як структурні (мережі), так і культурні (цінності, норми, довіра) аспекти соціальної взаємодії, які, за Р. Патнемом, є передумовою становлення демократичної політичної системи [11].

Припускаємо, що існує певна взаємозалежність між групами показників, які представляють психологічний ресурс соціального капіталу і політичну культуру молоді. Також вважаємо за доцільне звернути увагу на можливість існування інших взаємозв'язків між показниками і латентними ознаками, які за наявності будуть враховуватися в емпіричному дослідженні.

Перший взаємозв'язок, який, на нашу думку, простежується між показниками соціального капіталу як психологічного ресурсу і політичною культурою, є *зв'язок між ефективністю соціальної взаємодії та уявленням особи про політику*. Цей зв'язок характеризується тим, що якісна комунікація між учасниками соціальної групи та поза її межами дає змогу бути добре поінформованим про політичне середовище. Така взаємодія сприяє поглибленню співробітництва, покращенню навичок ведення переговорів і лідерства, а також виробленню почуття причетності до ефективної діяльності громади.

Наступним показником соціального капіталу як психологічного ресурсу може бути *внутрішньогрупова згуртованість*, завдяки якій особа засвоює політичні цінності, які поділяє група, що є важливим показником політичної культури. Такий висновок базується на тому, що демократична політична культура неможлива без добре розвинено-

го суспільного життя, а саме без існування об'єднань та асоціацій громадян. Їхня активність та ефективність забезпечуються високим рівнем внутрішньогрупової згуртованості. Суспільство, власне, можна розглядати як школу, де люди переймають політичні цінності (поміркованість, терпимість, схильність до знаходження компромісу, прихильність до демократичних процедур та ін.), притаманні демократичному громадянському суспільству і демократичному способу управління.

Міжособова довіра в межах соціальної групи – ще один показник соціального капіталу як психологічного ресурсу. На нашу думку, вона посилює мотивацію особи до участі в політичній взаємодії, що також є показником політичної культури. Такий висновок можна зробити на основі того, що члени соціальних груп із високим рівнем міжособової довіри високо оцінюють результативність своєї діяльності, свою самоефективність. А чим вище особа оцінює значущість своєї діяльності, тим вища в неї мотивація до праці. Завдяки членству в соціальних групах із високим рівнем міжособової довіри наділені такою мотивацією молоді люди більш активно долучатимуться до політичної діяльності.

Соціальна ідентифікація з групою – важливий показник соціального капіталу як психологічного ресурсу. Вона допомагає особі переймати політичні символи, які є ще одним виявом політичної культури. Особа в процесі соціалізації та адаптації до середовища групи засвоює політичні символи, які та поділяє. Таким чином, ідентифікація із соціальною групою, як один із психологічних ресурсів соціального капіталу, безпосередньо впливає на політичні символи особистості, ефективність та результативність їх набуття та становлення.

Останній у нашому переліку показник соціального капіталу як психологічного ресурсу – *готовність до взаємодопомоги*. Вона забезпечує становлення такого показника політичної культури особистості, як потенціал для ефективної політичної поведінки. У такому випадку людина хоч і не є постійним учасником політичного процесу, та володіє резервом потенційної впливовості і вважає, що в разі необхідності може мобілізувати своє соціальне оточення в політичних цілях.

Отже, люди долучаються до політичної діяльності, щоб відстоювати або власні, або групові інтереси, сформувані та усвідомити які легше за умови високого рівня рефлексії та готовності допомагати. Особа більшою мірою схильна підтримувати на високому та постійному рівні політичні зв'язки, належати до якоїсь організації і

брати участь у неформальних політичних дискусіях. Ці види діяльності самі по собі не вказують на активну участь у процесі ухвалення політичних рішень, але роблять таку участь більш імовірною. Очевидно, громадянин у країні з високорозвиненою політичною культурою є потенційно активним.

Наше *емпіричне дослідження* психологічного ресурсу соціального капіталу складатиметься із трьох етапів: попереднього, констатувального та експериментального. Попередній етап полягає в добиранні психодіагностичного інструментарію, який би найбільш оптимально відповідав меті дослідження. На констатувальному етапі передбачаємо вивчення рівня політичної культури молоді в контексті використання психологічного ресурсу соціального капіталу. Можливості ефективного використання психологічного ресурсу соціального капіталу для становлення високого рівня політичної культури молоді досліджуватимуться на експериментальному етапі.

Попередній етап реалізовуватиме добирання діагностичного інструментарію шляхом аналізу психодіагностичної літератури, а також добирання та апробацію психодіагностичних методик, що найкраще відповідають меті дослідження – вивченню становлення політичної культури молоді і психологічного ресурсу соціального капіталу в цьому процесі. Попередньо буде зроблено перевірку дібраних методик для уточнення психологічного інструментарію, орієнтованого на дослідження рівня психологічного ресурсу соціального капіталу молоді.

Відтак на основі анкети дослідження соціального капіталу, складеної О. М. Татарком, буде сформовано модифіковану анкету дослідження рівня соціального капіталу. Вона і методика КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків є інваріантними методиками. Такий вибір ґрунтується на тому, що ця методика та анкета найбільш повно й різнобічно описують наявність у людини певного рівня соціального капіталу. А наведені нижче методики відображатимуть психологічні характеристики особистості, які, на нашу думку, корелюють із наявністю соціального капіталу та відображають його психологічний ресурс.

Респондентам буде запропоновано три набори методик для дослідження рівня психологічного ресурсу соціального капіталу. Суть такого об'єднання в набори полягає в тому, що певні соціально-психологічні особливості вимірюються двома схожими методиками, а за результатами дослідження буде сформовано адекватний варіант для використання.

Дібрані психодіагностичні методики відобразатимуть наявність у молодій особи психологічних ресурсів соціального капіталу та готовність їх використовувати.

До першого набору психодіагностичних методик увійшли:

- модифікована анкета О. М. Татарка;
- методика КРИКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків, на нашу думку, вона найкраще відображає наявність ресурсу соціального капіталу в людини завдяки поєднанню таких характеристик: продуктивні вміння, емоційний ресурс (особисті зв'язки з іншими), дозвілєвий ресурс (відпочинок і вільний час), соціально-професійний ресурс, ресурс соціальних інститутів, міжнародний ресурс, загальний показник соціального ресурсу в приватній сфері та загальний показник соціального ресурсу в публічній сфері;

- методика СУМО (автор – В. М. Куніцина) – спрямована на визначення саморегуляції та успішності міжособового спілкування; дає змогу дослідити такий показник психологічного ресурсу соціального капіталу, як ефективність соціальної взаємодії, що відображається передусім у легкості спілкування, відкритості в бесіді, певному стилі спілкування, рівні задоволеності спілкуванням у близькому оточенні.

Другий набір психодіагностичних методик склали:

- модифікована анкета О. М. Татарка;
- методика КРИКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків;
- методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (РСК), що дає змогу дослідити рівень інтернальності; на нашу думку, остання відіграє важливу роль у становленні ефективної міжособової взаємодії;

- методика оцінювання горизонтального і вертикального індивідуалізму В. І. Чирикова, завдяки якій можна дослідити особливості прояву індивідуалізму-колективізму під час інтеракції;

- методика оцінювання психологічної атмосфери в колективі (за А. Ф. Фідлером), що дає змогу дослідити психологічну атмосферу в колективі; це допомагає краще зрозуміти особливості міжособової взаємодії в соціальній групі та її вплив на формування психологічного ресурсу соціального капіталу в колективі;

- методика діагностики перцептивно-інтерактивної компетентності Н. П. Фетискіної, завдяки якій можна дослідити такі категорії, як “взаємопізнання”, “взаєморозуміння”, “взаємовплив”, “соціальна автономність”, “соціальна адаптивність”, “соціальна активність”.

У третій набір увійшли:

- модифікована анкета О. М. Татарка;

- методика КРІКС Р. Стили в адаптації І. І. Семків;
- методика діагностики міжособових стосунків (ДМО)

Л. М. Собчик, спрямована на дослідження таких варіантів міжособової поведінки: владний-лідуючий, незалежний-домінуючий, прямолінійний-агресивний, недовірливий-скептичний, покійно-сором'язливий, залежний-покійний, співробітницько-конвенціональний, відповідально-великодушний.

Після опитування буде проведено статистичний аналіз отриманих даних для формування оптимального набору методик дослідження психологічного ресурсу соціального капіталу.

Констатувальний етап передбачає проведення основного етапу психодіагностичного дослідження. Він складатиметься з визначення рівня психологічного ресурсу соціального капіталу молоді за допомогою дібраних на попередньому етапі методик та дослідження рівня політичної культури молоді. Для цього будуть використані такі психодіагностичні методики:

- модуль дослідження цінностей Г. Говстеда – спрямований на дослідження цінностей особистості;

- методика Г. Бієрбраура – призначена для дослідження політичних настановлень;

- методика діагностики мотиваційної структури особистості (за В. Е. Мільманом) – для дослідження мотиваційної структури особистості;

- опитувальник ОМПС Г. В. Циганенко – спрямований на визначення механізмів політико-ідеологічного самовизначення; автор опитувальника виділяє такі механізми, як політична конкуренція, політична ідентифікація, домінантна автономізація, владне самоствердження, прагматична раціоналізація, нормативна непоступливість;

- тест соціальних і політичних позицій (автори – Г. Айзенк, Г. Вільсон) – дає змогу дослідити такі дихотомії: дозволеність-строгість, расизм-антирасизм, релігійність-атеїзм, соціалізм-капіталізм, лібералізм-антилібералізм, реакційність-прогресивність, пацифізм-мілітаризм.

Після психодіагностичного дослідження буде проведено статистичний аналіз даних. Він передбачає формування статистичної моделі становлення політичної культури молоді на основі психологічного ресурсу соціального капіталу. Така обробка даних проводитиметься методом структурного моделювання (structural equation modeling [SEM]). Він “сягає корінням” множинної регресії і застосовується для вирішення подібних завдань, але має більш широкі можливості, у тому числі моделювання взаємодій, нелінійностей, кореляцію незалежних

змінних тощо. SEM можна використовувати як більш потужну альтернативу множинній регресії, шляховому аналізу, факторному аналізу, аналізу часових рядів і коваріаційному аналізу [5]. Вибір цього методу пояснюється складністю та багаторівневістю таких психологічних структур, як політична культура і психологічний ресурс соціального капіталу, а метод структурного моделювання якнайкраще опрацьовує такого роду дані та здатен вивести достовірні результати, враховуючи всі можливі фактори і латентні змінні, які впливають на досліджувану модель.

Завершальний етап емпіричного дослідження – *експериментальний* – передбачає проведення експерименту. Він буде спрямований на лабораторне дослідження особливостей становлення політичної культури особистості та залежності цього процесу від наявності в неї певного обсягу (рівня) соціального капіталу як психологічного ресурсу та його використання.

Досліджувані віком від 18 до 25 років, послуговуючись моделлю проблемної ситуації, аналізуватимуть та розв'язуватимуть актуальні чи обговорюватимуть уже вирішені громадські проблеми, розроблятимуть стратегії виходу з подібних ситуацій, формуючи таким чином навички ефективної громадянської взаємодії, політичної компетентності та політичної відповідальності загалом, підвищуючи свою політичну культуру. Експериментальна група складатиметься з осіб із середнім або низьким рівнем психологічних показників політичної культури та соціального капіталу. До контрольної групи ввійдуть особи з високим рівнем цих показників.

Процедура буде такою: досліджуваним у контрольній та експериментальних групах в індивідуальному порядку пропонуватиметься для розгляду проблемна ситуація, яку відтак потрібно вирішити. У подальшому проводитиметься групове обговорення проблеми, формування плану дій. Результативність роботи всієї групи визначатиметься експертами за такими показниками: ефективність обговорення, ефективність ухвалення колективного рішення, ефективність делегування повноважень.

Очікуваний результат: досліджувані з високим рівнем соціального капіталу та політичної культури запропонують більш ефективний план дій у проблемній ситуації та покажуть вищий рівень злагодженості такої роботи.

Висновки. Соціальний капітал як психологічний ресурс – це соціально-психологічні можливості соціального мікросередовища, використовуючи які особа може досягати власних цілей, а також сприяти досягненню цілей групи, до якої вона належить. Політична

культура – це система ставлень, мотивів та цінностей особистості, які вона проявляє в межах політичного середовища, де взаємодіє із групою та соціумом.

На основі теоретико-методологічного аналізу виділилися п'ять показників соціального капіталу як психологічного ресурсу: ефективність соціальної взаємодії, внутрішньогрупова згуртованість, міжособова довіра в межах соціальної групи, соціальна ідентифікація з групою, готовність до взаємодопомоги – та відповідні показники політичної культури: уявлення особи про політику, політичні цінності, мотиви участі в політичній взаємодії, політичні символи, політична поведінка. Ефективність соціальної взаємодії сприятиме формуванню в особи більш адекватних уявлень про політику; внутрішньогрупова згуртованість – усвідомленню нею політичних цінностей, які поділяє група; міжособова довіра в межах соціальної групи, до якої належить особа, підвищує мотиви до участі в політичній взаємодії заради досягнення групових цілей; соціальна ідентифікація з групою допомагає особі переймати політичні символи; готовність до взаємодопомоги забезпечує використання нею свого потенціалу для ефективної політичної поведінки.

Емпіричне дослідження базуватиметься на аналізі цієї взаємодії за допомогою сформованої батареї психодіагностичних методик, а експериментальне лабораторне дослідження забезпечить наближення результатів до моделі взаємозв'язку вищеперелічених показників у природному середовищі.

Л і т е р а т у р а

1. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К. : Київ. слав'ян. ун-т, 2005. – 492 с.
2. *Кули Ч.* Социальная самость / Ч. Кули // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : МГУ, 1994. – С. 320–321.
3. *Меркель В.* Теории трансформации. Структура или актор, система или действие? / В. Меркель // Повороты истории: Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей : в 2 т. Т. 1: Постсоциалистические трансформации: теоретические подходы / [ред. П. Штыков, С. Шваниц]. – СПб. ; М. ; Берлин : Европ. ун-т ; Летний сад, 2003. – С. 55–88.
4. *Мид Дж.* От жеста к символу / Дж. Мид // Американская социологическая мысль: Тексты. – М. : МГУ, 1994. – С. 216–220.
5. *Наследов А. Д.* IBM SPSS Statistics 20 и AMOS. Профессиональный статистический анализ данных / А. Д. Наследов. – СПб. : Питер, 2013. – 416 с.
6. Політична культура та проблеми громадянської освіти в Україні : метод. посіб. / І. Жадан, С. Кисельов, О. Кисельов, С. Рябов. – К. : ТанDEM, 2004. – 80 с.

7. *Рубинштейн С. Л.* Человек и мир / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 190 с.
8. *Смирнов С. Д.* Психология образа: проблемы активности психологического отражения / С. Д. Смирнов. – М. : Изд-во МГУ, 1985. – 232 с.
9. *Штомпка П.* Социология социальных изменений / Петр Штомпка. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 418 с.
10. *Almond G.* The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / G. Almond, S. Verba. – Princeton, NJ. : Princeton University Press, 1963. – 562 p.
11. *Putnam R.* Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. / R. Putnam. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1993. – 258 p.

References

1. Vasiutynskyi, V. (2005). *Interaktsiina psykholohiia vldy* [Interactional Psychology of Power]. Kyiv: Publisher of the Kyiv Slavonic University (ukr).
2. Cooley, C. (1994). Sotsialnaya samost [The Looking-Glass Self]. *Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl: Teksty* [American Sociological Thought: Texts] (pp. 320–321). Moscow: Publisher of the Moscow State University (rus).
3. Merkel, V. (2004). Teorii transformatsii. Struktura ili aktor, sistema ili deystvie? [Transformation Theory. The structure of the actor or the system or action?]. *Povoroty istorii: Postsotsialisticheskie transformatsii glazami nemetskikh issledovateley: v 2 t. T. 1* [Turns history: post-socialist transformation through the eyes of German researchers: in 2 volumes. Vol. 1] (pp. 55–88). St. Petersburg; Moscow; Berlin: European University; Letniy sad (rus).
4. Mead, G. (1994). Ot zhesta k simvolu [From gesture to symbol]. *Amerikanskaya sotsiologicheskaya mysl: Teksty* [American Sociological Thought: Texts] (pp. 216–220). Moscow: Publisher of the Moscow State University (rus).
5. Nasledov, A. D. (2013). *IBM SPSS Statistics 20 i AMOS. Professionalnyy statisticheskiy analiz dannykh* [IBM SPSS Statistics 20 and AMOS. Professional statistical analysis]. St. Petersburg: Piter (rus).
6. Zhadan, I., Kyseliov, S., Kyseliova, O. and Riabov, S. (2004). *Politychna kultura ta problemy hromadianskoi osvity v Ukraini* [Political culture and problems of civic education in Ukraine]. Kyiv: Tandem Publ. (ukr).
7. Rubinshtein, S. L. (1997). *Chelovek i mir* [Man and the world]. Moscow: Nauka (rus).
8. Smirnov, S. D. (1985). *Psikhologiya obraza: problemy aktivnosti psikhologicheskogo otrazheniya* [Image Psychology: psychological problems of the activity of reflection]. Moscow: Publisher of the Moscow State University (rus).
9. Shtompka, P. (1996). *Sotsiologiya sotsianykh izmeneniy* [Sociology of social change]. Moscow: Aspekt Press (rus).
10. Almond, G. and Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
11. Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Blozva P. I. Social capital as a psychological resource in development of political culture: model of the empirical research

The paper presents the rationale of methodological principles for research social capital as a psychological resource in the development of political culture. It is revealed that the study of the problem involves the study for signs and interaction components of these social and psychological structures. It is describe such interaction components of social capital as a psychological resource and political culture. They are the effectiveness of social interaction and person's representation about politics, intragroup cohesion and political values of the individual, interpersonal trust within social groups and motives of the individual to participate in political interaction, social identification with group and political symbols that shared identity, mutual commitment to a social group and political behavior of the individual. The selection process of psychodiagnostic methods, using the methods of deep data analysis and conduct of experimental research are described and analyzed. This made it possible to holistically study their interactions.

Key words: social capital, psychological resources, political culture, the method of structural modeling, experiment.

© Блозва П. І.